

РЕЦЕНЗИЯ
на дисертацията на Явор Иванов

Защитно въоръжение в Древна Тракия на север от Хемус през V–III в. пр. Хр.

от проф. д.изк. Юлия Вълева

Дисертацията на Явор Иванов „Защитно въоръжение в Древна Тракия на север от Хемус през V–III в. пр. Хр.“ включва въведение, четири основни глави, каталог, списък на литературата, списък на илюстрациите, списък на научните приноси.

Във **въведението** са обявени целите и задачите на изследването, неговите териториални и хронологически граници и са изброени изворите и методите на изследване

Границите на изследването се основават на конкретните находки в определената като „Северна Тракия“ територия, която обхваща „Северна България, Южна Румъния (до Южните Карпати) и югозападните части на Малдова и Украйна, до долното течение на река Днестър“. Тъй като днес „Северна Тракия“ има друга историко – географска характеристика, добре е да се добавя „древна Северна Тракия“ или, както е в заглавието „северно от Хемус“.

Авторът посочва следните цели и задачи:

➔ Да се съберат и анализират всички известни научни публикации, свързани с темата.

➔ Да се изследват писмените извори, изображенията на защитно въоръжение върху произведения на торевтиката и в стенописите в тракийските гробници от елинистическата епоха: където е възможно.

➔ Да се изследват предметите от защитното въоръжение, като се изясни терминологията, използвана за обозначаване на различните видове.

➔ Да се изследват конструктивните елементи и начин на изработка на отделните видове защитно въоръжение.

➔ Да се създаде отворена типология на отделните видове въоръжение.

➔ Да се анализират предметите от дискуссионните гробни комплекси със защитно въоръжение.

➔ Да се уточни хронологията на отделните типове защитно въоръжение.

Още в началото може да се каже, че всичко това е изпълнено и е довело до създаването на приносен, богат на факти и идеи труд, който обхваща 863 страници текст (включително таблици) и илюстрации (включително карти), предложени в два тома.

Първата глава разглежда историята на проучванията. Тя включва преглед на историографията и аргументи за актуалността на темата. Прегледът на историографията прави впечатление със своя обем – 90 страници. Той започва с най-ранната бележка за подобен предмет, публикувана от Карел Шкорпил през 1905 г. В следващите страници са резюмирани всички публикации, които разглеждат тракийското защитно въоръжение. Повечето резюмета не съдържат критични бележки, но има и не малко, в които авторът посочва грешки, или изтъква особените приноси на съответните изследвания.

Историографският коментар е от основна ценност за автора, който педантично отбелязва основни характеристики и датировки на защитното въоръжение, предложени в публикациите. Но той е интересен и с това, че показва как се развива изследването на темата и как се възприемат дадени тези в българската и в чуждата литература в течение на повече от век. Този преглед ще отеква в хода на цялото изложение при обсъждането на конкретните предмети и на предлаганите от автора типологии и хронологии.

С основание е подчертан приносът на няколко основни български изследователи: археолозите Иван Велков, Люба Огненова–Маринова, Цветана Дремсизова, Тотко Стоянов, реставратора Васил Василев.

При все, че в повечето случаи дисертантът дава висока оценка на приносите на авторите, чиито трудове е резюмирал, по негово мнение има все още много нерешени проблеми. Специално за древна Северна Тракия липсват обобщаващи изследвания за защитното въоръжение, а предложените типологии той смята за

незадоволителни: необходима е работа по изясняване на терминологията и уточняване на хронологиите. Това са аргументите за неговото заключение (с което се съгласявам), че **темата за защитното въоръжение** в древна Северна Тракия продължава да бъде **актуална** и оправдават неговите научни занимания с нея.

В следващата глава – **Втора**, се коментират изображенията на защитното въоръжение в древна Северна Тракия в стенописи и торевтика. Сред произведенията на торевтиката основно внимание е обърнато на изображенията върху апликациите от Летница. Аз приемам идентифицирането на частта от защитата на ръката между лакътя и китката като наръкавник. Що се отнася до изображенията в люнета на Свещарската гробница с кариатиди, то споровете тук няма да престанат. Оръжието на първата фигура не представлява затруднение – почти пълно снаряжение с изключение на щит. Но ще обърна внимание на дължината на дрехата, която е необичайна за оръженосец. Мантиите (хламидите), които са по-дълги, обикновено се изобразяват с падащи краища с триъгълен вид. Не смятам, че шлемът на главата на този мъж принадлежи на конника. Различните мнения, изказани по повод на втората фигура, са резултат от лошата нейна четимост. Може би нови заснемания с усъвършенствана техника ще дадат повече яснота на изображението един ден.

В тази глава би могло да се обсъдят някои изображения от Казанлъшката гробница, след като има отпращания към стенописите в гробниците Оструша и при Александрово (от друга страна, това е направено в следващата част, която се занимава с шлемовете). Вече тук се проявява една от характерните страни на **метода на изследване** на Явор Иванов, именно, да прибегва към аналогии от цяла Тракия, с което информацията в неговия труд далеч надхвърля избора в дисертацията териториален обхват.

Основното изследване на Явор Иванов е представено в **раздел Трети**, който има четири големи подраздела: шлемове, защитно въоръжение за торс (брони, ризници и свързаните с тях яки–нагръдници), наколенници и щитове.

Както осведомява авторът, в неговото изследване са включени 75 предмета

от защитно въоръжение, открити в 41 обекти в границите на древна Северна Тракия. Принос и ценност на труда е фактът, че 28 от тези предмети – повече от половината, са анализирани на базата на лични наблюдения. При анализите и за обосноваване на своите тези, авторът привлича много голям брой аналогии (233 предмета) от тракийските територии южно от Хемус, от целия средиземноморски свят, както и предмети с неизвестен произход от музейни и частни колекции.

Достигането на основните цели – типологии на предметите и хронология на тяхната поява и приложение, се дължи на изготвянето на каталог, прецизна фото– и графична документация, привличане на обширен сравнителен материал и изготвяне на таблици, които онагледяват изходните данни и изводите.

Трябва да се отбележат подробните описания на всички типове и подтипове. Например, при халкидските шлемове подробно се обсъждат елементите на шлема: наноскник, релефни вежди, набузници, гребени. Илирийският тип шлем обаче не е описан и това трябва да се добави.

Внимание се обръща и на украсата на защитното въоръжение, което е преди всичко апотропеично: кетоси, палмети, Горгона, кими и се представя техният произход и символика. По отношение на украсата, от особен интерес е коментарът на изображенията върху „парадните“ наколенници. Те основателно се свързват с местните работилници на север от Хемус (мнение, застъпвано и от другите изследователи на тези предмети). Фантастичните същества, изобразени върху тях, също с основание, се свързват с образа на Горгона Медуза и нейната тракийска интерпретация в смисъла на Великата Богиня. Отново, както и на други места в дисертацията, Явор Иванов изразява мнение (и дава аргументи) за частен случай, тук – за наколенника и погребаните индивиди от гробница № II в Могиланската могила.

Структурата на работата е логична и в общи линии – класическа: въведение, изложение, заключение, каталог, илюстрации. Но в своята вътрешност тя е много динамична. Представена е обилна информация, в която непрекъснато се преплитат мненията на други изследователи, така, както ги е

възприел и осмислил авторът (в някои случаи, впрочем, не съвсем точно) и неговите собствени разсъждения. В този смисъл можем да окажем текста като диалогичен. Има много екскурси, езикови, исторически, митологически.

При анализа на отделните видове защитно въоръжение се следва една и съща схема, която включва изясняване на терминологията, предлагане на типология, обсъждане на конструктивните особености, украсата, както и трудния въпрос за ателиетата.

Терминологията в изследванията на защитното въоръжение е особено разнообразна. Явор Иванов ѝ отделя подчертано внимание, съвсем логично, тъй като тя е свързана с формите и украсата, както и с мястото на производство. Обяснението на термините, които обозначават различните части на шлемовете би било по-подходящо да се сложи в началото на този раздел отколкото при обсъждането на „тракийския тип“ на с. 174.

В раздела за халкидските шлемове той предлага термина „трако-халкидски“ тип „за екземплярите, произведени в Тракия“ (с. 138), като се опира на трудовете на реномирани изследователи за местното производство на халкидските шлемове и на собствените си наблюдения. Коректно отбелязва, че преди него за „тракийски вариант на халкидския шлем“ говори и големият познавач на тази материя Васил Василев (Василев 1979, 71).

От специален интерес е обсъждането на шлема, означаван с над дузина имена, но който авторът предпочита да обозначава като „тракийски“ тип (с. 173). Основна негова характеристика е издигащата се част на калотата, която пада напред – кробюлос. Но тъй като този тип не е силно представен на север от Хемус, на него са посветени по-малко страници в дисертацията и то с акцент върху шлемовете, намерени южно от Хемус, поставени в хронологичния отрязък от IV до първата половина на II в. пр. Хр.

В подраздела, посветен на защитното въоръжение за торс, се набляга върху разликата между броня и ризница, две определения, които в много случаи са били считани за взаимозаменяеми. Това определено е принос на изследването, за който допринася и доказаната връзка на ризниците с яките-нагръдници. За

последните авторът обосновава термина „перитрахелион“ в обстойно обсъждане на този и други термини.

Изграждането на **типологии** за всеки отделен тип защитно въоръжение е от основен интерес за Явор Иванов. Типологиите могат да засягат основната форма, но също и части от нея, например назъбванията на набузниците на халкидските шлемове, които се групират в 6 вида. Въпросът е доколко една типология, която се осланя на един само предмет, може да се приеме, защото характеристиките могат да се дължат на индивидуален избор на притежателя.

Коментирани са и три шлема, открити край Олонещи, които с право се причисляват към хибридни типове на основата на халкидски и беотийски тип. Хибридният тип очевидно е предпочитан на север от Хемус и това е свързано със силното разпространение на халкидския тип.

Изводът от анализа на парадните шлемове е, че те са от трако-халкидски тип.

В анализа на наколенниците се прави заключението, че те са едни и същи за цяла Тракия и, с редки изключения, са местно производство.

Обсъжда се въпросът за ателиетата като се изразява съгласие с други автори, че концентрацията на халкидски и трако-халкидски шлемове в Североизточна Тракия свидетелства за съществуване на работилници за тяхното изработване.

Един от изводите в работата е, че „халкидският и трако-халкидският типове шлемове са разпространени в цяла Тракия, но концентрацията им с различни варианти е в Североизточна Тракия“. За „тракийския тип“ шлемове се предполага източен произход (въз основа на съвременните данни).

Един от трудните за разрешаване проблеми е съотношението между местно производство и попадналите в Тракия предмети като военни трофеи или дарове. Този въпрос се поставя и при шлемовете, и при броните. Като коректно цитира различни автори, които застъпват едно или друго мнение, авторът подкрепя наблюденията на Васил Василев за фактите, които доказват съществуването на тракийски ателиета за производство на защитно въоръжение: това са констатираните поправки, както и декорацията, която показва особености на

местния стил.

Коментира се и т.нар. „унаследено въоръжение“, като Явор Иванов убедително се противопоставя на тази идея. Наистина е трудно да си представим използването на един и същи шлем или броня от членовете на една фамилия поради неизбежните разлики в техните физически данни.

За много от типове защитно въоръжение авторът отбелязва тяхната тракийска принадлежност, обвързва ги с военните традиции на местното население, които се изразяват в собствения конструктивен и иконографски стил на определени типове шлемове, брони, наколенници, яки-нагръдници.

Авторът коментира и **социалния аспект** на защитното въоръжение. За повечето негови елементи се аргументира, че собствениците са представители на тракийския военен елит.

Хронологията се обсъжда при всеки елемент на защитното въоръжение. Обикновено се предлагат достатъчно конкретни граници. Важно е, че се отбелязва времето между изработването на предмета (шлем, броня) и неговото депониране.

В каталога са предложени датировки за всеки разглеждан предмет.

Заклучението на теоретичната част на дисертацията е добро, може би с известна диспропорция по отношение на отделните елементи (например, отново се говори за типове и хронологията на яките – нагръдници, което вече познаваме от предишния текст).

Каталогът е изключително ценен. Той включва 71 предмета, които са представени по типове. Рубриците са: местонамиране, местосъхранение, материал, описание, украса, намеси / деформации / поправки, размери, материали, открити с предмета, основни публикации на комплекса, основни публикации за отразявания предмет, предложена датировка в предшестващи публикации и датировка на Явор Иванов, бележки. *De facto* се дава напълно изчерпателна информация за всеки предмет, за начина на неговото изработване, за неговия археологически контекст, за напредъка в неговото изучаване.

Първият том завършва със списък на използваната литература на български

и чужди езици, предшествана от списък на античните извори.

Основният материал във **втория том** са три приложения, едно от които с 221 табла със снимки, рисунки и реконструкции.

В **Приложение № 1** е резюмирано защитното въоръжение от Южна Тракия с отношение към това от Северна Тракия. Всички тези паметници южно от Хемус са привлечани като аналогии в основния текст, някои многократно. Но това кратко представяне на 43 обекта, с акцент върху хронологията и отношението към съответния археологически комплекс, улеснява читателя и очертава обща картина на използваното защитно въоръжение в цяла Тракия.

Приложение № 2 представя археологическите комплекси, т.е. останалите предмети в тях, извън анализирания елементи на защитно въоръжение като шлемове, брони и др. Тук първият комплекс, който се разглежда, е гробницата в Руец, предмет на специален интерес от страна на Явор Иванов. Коментирани са нападателното оръжие, съдовете от метал, елементи на конската амуниция. По същия начин се дават данни и датировки за предметите извън защитното въоръжение, предимно керамични и бронзови съдове от обектите в Обретеник, Браничево, Върбица, Могиланската могила (II), Аджигьол и Кьолмен.

В **приложение № 3** са включени таблата със снимки, рисунките и реконструкциите на елементи от защитно въоръжение. Още веднъж ще отбележа качеството и научната стойност на този илюстративен материал.

Следват три **таблици** с информация за броните от Тракия и пет **карти**, показващи границите на Северна Тракия (с добавяне на древна), разпространението на шлемовете, броните, ризниците и яките – нагръдници, наколенниците (вкл. „параден тип“) и разположението на с. Големаните, Велкотърновско, на тази територия.

Приложен е списък на таблата, фигурите в текста, таблиците и картите.

Справката за научните приноси отразява вярно крайните изводи от подробните анализи на всеки един от елементите на защитното въоръжение.

В **списъка на публикациите** на автора във връзка с темата на дисертацията

са посочени 14 заглавия. Публикациите на Явор Иванов се отличават със силно авторско присъствие в коментара и изводите на разглеждания проблем. Те отразяват основните достойнства на **изследователския метод на дисертанта** – обстоен анализ на разглеждания елемент на защитно въоръжение, интерес към неговия археологически и културен контекст, използване на иконографски материал, обръщане към някои странни и трудни за идентифициране предмети.

Авторефератът правилно отразява съдържанието на дисертационния труд.

Независимо, че дисертацията е посветена на защитното въоръжение, изследователите и интересуващите се читатели ще намерят в нея много интересни и ценни наблюдения и факти, които засягат и други проблеми на тракийската материална култура. Несъмнено, всеки изследовател на тази изключително интересна материя ще изрази в някои случаи различно мнение от това, което намира в текста на Явор Иванов, специално в изводите за типологиите и терминологиите. Това е неизбежно и това, знаем, е двигател на научното напредване. Но авторът многократно е премислял всички тези въпроси, отразил е част от тях в своите публикации и оставя в историята на изследванията своите ясно формулирани идеи.

Затога, на основа на всички коментирани страни на неговата дисертация, си позволявам да препоръчам на почитаемия Научен съвет на НАИМ – БАН да присъди на Явор Иванов образователната и научна степен “Доктор”.

26 октомври 2022 г.

проф. д.изк. Юлия Вълева